

تربیت عبادی فرزند در سیره حضرت زهرا علیها السلام

روح الله سالک بغدادآبادی *

حسن حسن زاده **

محسن کاشانی ***

چکیده

ضرورت پرداختن به تربیت عبادی فرزند از آن جهت است که تربیت از مهم ترین مقولات مطرح در جامعه انسانی است، این ضرورت در عصر کنونی که مملو از خطرات اخلاقی است و فرزند از عبادت فاصله می گیرد دوچندان می شود. رسیدن به شیوه های مؤثر تربیتی از جایگاه بسزایی برخوردار است. اگر چه پژوهش هایی در این حوزه انجام شده است، اما هر کدام از این تحقیقات بر اساس یک دیدگاه خاص انجام شده و قابل استفاده برای همه افراد با آموزه ها و فرهنگ های مختلف نیست. در این مقاله تلاش شده است که با روش توصیفی - تحلیلی و با جمع آوری مطالب به صورت کتابخانه ای، به سیره عبادی حضرت زهرا علیها السلام و روش های تربیتی ایشان پرداخته شود. علت انتخاب عنوان «تربیت عبادی فرزند در سیره حضرت زهرا علیها السلام» این است که ایشان در جایگاه مهم مادری و ارتباط مستقیم با فرزندان بوده و براین اساس می توان نکاتی را به صورت مستقیم از سیره و زندگی ایشان استفاده کرد و به عنوان مسیری مطمئن برای الگوبرداری بانوان قرارداد. نکته ای که در این پژوهش بر آن تأکید شده، توجه خاص و ویژه به تربیت عبادی در سیره آن حضرت علیها السلام است. امید است که این الگوها و اسوه ها از میان کتابها به درون زندگی مردم راه یابند تا زندگی مردم با عطر و بوی اهل بیت علیهم السلام به سوی سعادت رهنمون گردد.

واژگان کلیدی: تربیت، تربیت عبادی، حضرت زهرا علیها السلام، فرزند، سیره.

*. طلبه سطح چهار حوزه علمیه قم.

**. طلبه سطح چهار حوزه علمیه قم.

***. دانشجوی دکتری تاریخ فرقه های تشیع دانشگاه ادیان و مذاهب قم؛ و طلبه سطح چهار حوزه علمیه قم.

مقدمه

زندگی و حیات طیبه حضرت زهرا علیها السلام - با وجود کوتاهی عمر با برکت حضرت علیها السلام که حتی به دو دهه هم نرسیده است - آینه تمام‌نمای یک زندگی معنوی و جامع با توجه به آموزه‌های دین اسلام است. مطالعه زندگی ایشان، هر انسان طالب حیات معنوی را به تربیت آرمانی رهنمون می‌سازد. ائمه اطهار علیهم السلام همواره اعمال آن حضرت را سرمشق خویش قرار می‌دادند و این بانوی آسمانی را به عنوان الگوی کامل به جامعه معرفی می‌کردند. در خانواده اسلامی، دستیابی به یک روش تربیت عبادی صحیح و بدون اشکال بسیار حائز اهمیت است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در حدیثی چنین می‌فرمایند:

«لَا يُؤَدَّبُ أَحَدُكُمْ وَلَدَهُ خَيْرَ لَهُ مِنْ أَنْ يَتَصَدَّقَ بِنُصْفِ صَاعٍ كُلِّ يَوْمٍ»^۱

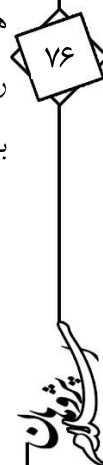
«هر یک از شما (والدین مورد خطاب هستند) که به تربیت فرزندش

بپردازد، بهتر است از این که روزی یک و نیم کیلوگرم طعام صدقه بدهد».

با توجه به این کلام حضرت رسول صلی الله علیه و آله چنین استفاده می‌شود که تربیت عبادی و معنوی فرزند از اموری است که در نزد خداوند جایگاه و محبوبیتی ویژه دارد و ارزش آن بالاتر از امور مستحبی مانند صدقه است، زیرا اگر انسان بتواند فرزند صالح و معتقد به مبانی اسلامی را تربیت کند، عین باقیات الصالحات است که تمام خیرات او برای جامعه و والدینش نیز توسط ملائک ثبت و ضبط می‌شود.

از سوی دیگر چون آینده جامعه در دستان کودکان امروز است، پرورش انسان‌های پاک، زمینه‌ساز ایجاد جامعه‌ای سالم و الهی است که امید می‌رود در آن انسان‌ها به رشد و تعالی بیشتری دست یابند. امام حسین علیه السلام به فرزندان خود اشاره دارند که:

۱. حر عاملی، ۱۴۰۹ق: ۲۱/ ۴۶۷.

«إِنكُمْ صَغَارُ قَوْمٍ وَ يَوْشَكُ أَنْ تَكُونُوا كِبَارُ قَوْمٍ آخِرِينَ. فَتَعَلَّمُوا الْعِلْمَ»^۱

«شما اکنون نونهالان ما هستید، ولی در آینده بزرگان قومی دیگر

خواهید شد و پس علم بیاموزید».

در حقیقت امام (ع) با این فرمایش خود، به فرزندان‌شان اهمیت تعلیم و تربیت را تذکر می‌دهند و آن‌ها را برای رسیدن به جایگاه معنوی و برتر آماده می‌کنند تا آینده را بسازند. در این مقاله به تبیین و بررسی سیره حضرت زهرا (ع) در تربیت عبادی فرزندان اشاره می‌شود تا با بهره‌گیری از سیره حضرت (ع)، فرزندان به عبودیت و عبادت پروردگار مشتاق گردند. یکی از مهمترین نوآوری‌ها در تربیت عبادی فرزندان طبق آموزه‌های فاطمی، توجه به آموزه‌های اسلامی با تاکید بر سیره اهل بیت (ع) است. تربیت عبادی فرزندان با توجه به سیره حضرت زهرا (ع) با تمام زندگی افراد و ابعاد آن مرتبط است. این تربیت عبادی از جهتی با دیگر روش‌های تربیتی متفاوت است.^۲

پیشینه پژوهش

۱. کتاب «جلوه‌های رفتاری حضرت زهرا (ع)» (۱۳۸۵) نویسنده: انصاری، عذرا. ایشان در این کتاب به بررسی اخلاق و رفتارهای حضرت زهرا (ع) پرداخته است و نکات مهمی را در زمینه تربیت عبادی و اخلاقی فرزندان ارائه می‌دهد.
۲. مقاله: «تربیت عبادی فرزندان در سیره حضرت زهرا (ع)» (۱۳۸۸). صادقی اردستانی، محمد. در این مقاله به بررسی سیره عبادی حضرت زهرا (ع) در تربیت فرزندان پرداخته و نکات مهمی را در این زمینه ارائه می‌دهد.
۳. مقاله «الگوهای تربیتی در زندگی حضرت زهرا (ع)» (۱۳۸۲) پژوهشگر: رحیمیان، محمد. این مقاله به بررسی الگوهای تربیتی حضرت زهرا (ع) پرداخته و نکات مهمی را در زمینه تربیت عبادی و اخلاقی فرزندان ارائه می‌دهد.

۱. هلالی، ۱۴۰۵: ۱۸/۱.

۲. نیکوکار و دیگران، ۱۳۹۳.

نواوری و امتیاز پژوهش حاضر: این پژوهش دارای چندنواوری و امتیاز نسبت به دیگر پژوهش‌ها است: تمرکز بر سیره حضرت زهرا علیها السلام که در دیگر پژوهش‌ها به تربیت عبادی حضرت زهرا علیها السلام در قالب پژوهشی مستقل پرداخته نشده است، پس این مقاله به‌طور خاص به سیره حضرت زهرا علیها السلام و روش‌های تربیتی ایشان پرداخته است. این تمرکز خاص باعث می‌شود که مقاله به نکات دقیق‌تر و کاربردی‌تری در زمینه تربیت عبادی فرزند بپردازد.

دیگر امتیاز اینکه؛ در این مقاله از مطالب جامعه‌شناسانه و روان‌شناختی نیز استفاده شده است که این نوع پژوهش باعث می‌شود که مقاله به نگاهی جامع‌تر و کاربردی‌تر در زمینه تربیت عبادی فرزند دست یابد.

مفهوم شناسی

تربیت: تربیت در لغت از ریشه «ربو» و به معنای افزایش و رشد و نمو آمده است.^۱ علمای لغت، «رب» را نیز ریشه تربیت می‌دانند و در برخی موارد معنای متفاوتی برای آن ذکر کرده‌اند. از جمله اینکه آن را یکی از اسامی خداوند و همچنین به معنای مالک شیء می‌دانند: «الرَّبُّ: يَطْلُقُ عَلَى اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى مُعَرِّفًا بِالْأَلْفِ وَاللَّامِ وَمُضَافًا وَيَطْلُقُ عَلَى مَالِكِ الشَّيْءِ الَّذِي لَا يَعْقِلُ مُضَافًا إِلَيْهِ فَيَقَالُ: (رَبُّ الدِّينِ) وَ(رَبُّ الْمَالِ)»^۲ «الرب بر خداوند تبارک و تعالی اطلاق می‌شود در حالی که معرفه و مضاف است و به معنای مالک چیزی است وقتی که به شیء فاقد عقل اضافه می‌شود».

گروهی دیگر، تربیت از ریشه رب را چنین معنا کرده‌اند:

«التربية، و هو إنشاء الشيء حالا فحالا إلى حدّ التمام».^۳

۱. مصطفوی، ۱۳۶۰، ذیل واژه ربو؛ ابن منظور، لسان العرب، ۱۴۱۴ق، ذیل واژه ربو؛ قرشی، ۱۳۷۱، ذیل واژه ربو.

۲. فیومی، بی‌تا، ذیل واژه رب؛ فراهیدی، ۱۴۱۰ق، ذیل واژه رب؛ ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ذیل واژه رب.

۳. راغب، ۱۴۱۲ق؛ قرشی، بی‌تا؛ طریحی، ۱۳۷۵، ذیل واژه رب.

«تربیت به معنی پرورش است، یعنی ایجاد کردن حالتی پس از حالتی دیگر در چیزی تا به حدّ نهایی و تمام و کمال آن برسد». اما آنچه می‌توان به‌عنوان جمع بندی بین این دو معنا بیان کرد، کلامی است که در التحقیق آمده است:

«أنَّ الأصل الواحد في هذه المادّة سوق شيء إلى جهة الكمال و رفع النقائص بالتخلية و التحلية، سواء كان من جهة الذاتيات أو العوارض أو الاعتقادات و المعارف أو الصفات و الأخلاقيات أو الأعمال و الآداب أو العلوم المتداولة، في إنسان أو حيوان أو نبات، ففي كلّ شيء بحسبه و بحسب ما يقتضى ترفيع منزلته و تکمیل شأنه»^۱

«اصل در این ماده حرکت دادن شيء به سمت کمال و رفع نقایص با خالی کردن و یا زینت کردن است، خواه از ذاتیات باشد یا عرضیات و یا اعتقادات و علوم و صفات و اخلاق و اعمال و آداب و علوم رایج، در انسان باشد یا حیوان و یا گیاه در هر کدام به تناسب خودش و به تناسب آنچه که اقتضای ترفیع و تکمیل جایگاهش است»^۲.

تربیت در اصطلاح، سیره به این معناست: این واژه نوع رفتار، سبک، متد و معیار «سیر» را نشان می‌دهد.^۳ سیره به معنای سبک و اسلوب خاصی است که افراد صاحب سبک و منطق در سیر خود به کار می‌برند.^۴ سیر به معنای رفتن و رفتار است، اما سیره به معنای نوع و سبک رفتار است.^۵ بر اساس معنای لغوی و اصطلاحی سیره، می‌توان گفت سبک و سیره به معنای روش و نوع رفتار است که به صورت اصول کلی بر زندگی افراد حاکم است. اگرچه شهید مطهری معتقد است که بسیاری از مردم هیچ سبکی در زندگی خود ندارند.^۶

۱. مصطفوی، ۱۳۶۰، ذیل واژه ربیب.

۲. معین، ۱۳۷۹؛ دهخدا، ۱۳۴۱، ذیل واژه سیرت.

۳. الهامی نیا: ۱۱.

۴. مطهری: ۵۹/۱۶.

۵. همان: ۵۰.

۶. همان.

هر مکتب مذهبی، سبک زندگی خاصی برای بشریت ارائه می‌دهد و مدعی است که جامعه مطلوب و زندگی سالم نتیجه پیروی از روش زندگی است که آن مکتب عرضه می‌کند. اسلام یکی از بنیان‌های سازنده سبک زندگی انسان است. در برخی از آیات قرآن، سبک زندگی مورد تأیید اسلام بیان شده است تا انسان‌ها بدانند سبک زندگی مطلوب اسلامی چیست و ویژگی‌ها و آثار آن چیست و چگونه می‌توان به آن دست یافت.^۱ هدف آموزه‌های دینی، رهایی از سبک زندگی غیر اسلامی و رسیدن به حیات طیبه و سبک زندگی اسلامی است.^۲

اهمیت الگوبذیری از سیره تربیتی حضرت زهرا علیها السلام آگاهی از شخصیت جامع حضرت فاطمه علیها السلام و نهادینه کردن اصول مختلف شخصیتی ایشان در زندگی فردی و خانوادگی، پایه‌های زندگی را از ارزش و دوام بسیاری برخوردار می‌کند. تربیت کودکان و فرزندان در دنیای امروز کاری مهم، دشوار و پیچیده است و نیازمند مطالعه، مشاوره، دقت، وقت‌گذاری و ظرافت زیادی است.^۳ حضرت فاطمه علیها السلام به‌عنوان محور آفرینش، شخصیتی است که بشر عادی از شناخت او ناتوان است. پدر بزرگوارشان، پیامبر رحمت صلی الله علیه و آله، در وصف دخت والامقام خویش می‌فرمایند: «ابتی فاطمة حوراء آدمیة»؛ دخترم فاطمه حوریه‌ای به سوی آسمان است. شخصیتی که همسرش، امیرمؤمنان، بر او می‌نازد و در ضمن افتخارات خود می‌فرماید: «شمارا به خدا سوگند می‌دهم! آیا در میان شما کسی غیر از من هست که همسرش سرور بانوان بهشتی است؟». او نه تنها حجت خدا بر انسان‌هاست بلکه حجت خدا بر پیشوایان و امامان معصوم است. امام حسن عسکری علیه السلام می‌فرماید: «نحن حجة الله على الخلق و فاطمة حجة علينا»؛ ما حجت خداوند بر خلق هستیم و فاطمه حجت خدا بر ماست.^۴

۱. شعاری نژاد، ۱۳۷۸: ۵۶.

۲. رجب نژاد، ۱۳۹۱: ۹.

۳. صادقی اردستانی، ۱۳۸۸: ۳۵.

۴. رحیمیان، ۱۳۸۲.

شناخت نیازهای معنوی و مادی کودک

شناخت نیازهای معنوی، جسمی و روانی کودک از ضروریات آگاهی‌های مادران است. اگر مادر نسبت به نیازهای کودکان خود شناخت کافی نداشته باشد، نسبت به تأمین این نیازها موفق نخواهد بود و مسئولیت و حساسیتی در این باره نشان نمی‌دهد. از جمله نیازهای فرزند مربوط به امور معنوی و عبادی بوده است، چرا که در شخصیت‌سازی و تربیت کودک مؤثر است. حضرت زهرا (علیها السلام) در زندگی شخصی خود جایگاه خاصی برای عبادت قائل بودند. در توصیف عبادت ایشان آمده است:

«مَا كَانَ فِي هَذِهِ الْأُمَّةِ أَعْبَدُ مِنْ فَاطِمَةَ كَأَنَّ تَقُومُ حَتَّى تَوَرَّمَ».

«در بین امت اسلام، هیچ کس عابدتر از فاطمه نبود، او آن قدر برای راز و نیاز و نماز خواندن بر روی پاهایش می‌ایستاد که پاهایش ورم می‌کرد»^۱

پس نمی‌توان فقط نیازهای مادی فرزند توجه نمود اما روح، روان و تربیت معنوی فرزند مد نظر قرار نگیرد. ایشان علاوه بر اهتمام شخصی به عبادت که نقشی الگویی برای فرزندان‌شان داشتند، با در نظر گرفتن جوانب تربیتی، اعمال عبادی را به آن‌ها آموزش می‌دادند و برای بندگی خدا مهیا می‌کردند.

لزوم تربیت فرزند توسط والدین

حضرت زهرا (علیها السلام) فرزند را امانت الهی در دست والدین و با الهام از فرمایش پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم)، دسته‌گلی خوشبو^۲ و پدر و مادر را مسئول تربیت و رشد فرزند می‌دانست. او فرزندداری را شأن کوچکی نمی‌دانست که امر اداره آن را به دیگری واگذارد و خود در پی مشاغل دیگر هر چند مهم و پر سر و صدا برود. از این‌رو، وقتی سلمان به دیدار او رفت و

۱. ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹: ۳/۳۴۱.

۲. مجلسی، ۱۳۶۳: ۴۳/۸۱.

دید فاطمه علیها السلام خود مشغول آسیاب کردن جو است و فرزندش حسین علیه السلام از گرسنگی بی تابی و گریه می کند، به آن حضرت گفت: «برای کمک به شما آسیاب کنم یا حسین علیه السلام را آرام نمایم؟» فاطمه علیها السلام فرمود: «من به آرام کردن فرزندم سزاوارترم، شما جو را آسیاب کنید.»^۱

تأثیر دوران بارداری و شیردهی (تغذیه) در تربیت عبادی

از برجسته ترین نیازهای جسمانی در کودک نیاز به تغذیه و مراقبت حتی قبل از تولد فرزند است. متأسفانه بسیاری از والدین چنین تصور می کنند که تربیت از دوره شروع مدرسه مهم می باشد، اما توجه ویژه به تربیت از طفولیت و حتی دقت در برنامه غذایی فرزند از این دوره است. سرآغاز تربیت در دین مبین اسلام از همان دوره بارداری می باشد. شروع سعادت یا شقاوت حتی قبل از تولد فرزند هم بیان شده است. چنان که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «الشقی من شقی فی بطن امه و السعیر من سعد بطن امه»، شقی و بدبخت کسی است که در رحم مادر بدبخت شده و سعادت مند کسی می باشد که در رحم مادر سعادت مند گشته است.^۲ حضرت فاطمه علیها السلام در این دوران بر رعایت بسیاری از اوامر که در رابطه با تغذیه روحی جنین از حضرت رسول صلی الله علیه و آله تأکید داشتند را مراعات می نمود و دوران طفولیت حسنین از این مسئله مستثنی نبوده است. ایشان، خود فرزندانش را شیر می داد^۳ تا روحیه زن مُرضعه (شیردهنده) در روحيات و تربیت حسنین تأثیر نگذارد چرا که خُلقیات زن شیردهنده نه تنها در جسم بلکه در حس خدا جویی نوزاد هم مؤثر است.^۴

۱. مجلسی، ۱۳۶۳: ۴۳/۲۸۱.

۲. طبرسی، ۱۳۷۰: ۱۶۹.

۳. التبریزی الأنصاری، جلوه های رفتاری حضرت زهرا علیها السلام، ۱۴۱۸ق، ص ۲۳۵.

۴. حسینی شاهرودی، ۱۳۸۵: ۲۶.

توجه به دیگران

در روایتی مشهور از امام حسن مجتبی (علیه السلام) کیفیت عبادت و دعای مادرشان فاطمه زهرا (علیها السلام) این طور بیان شده است:

«... عَنْ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ أَخِيهِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ (علیه السلام) قَالَ: رَأَيْتُ أُمِّي فَاطِمَةَ (علیها السلام) قَامَتْ فِي مَحْرَابِهَا لَيْلَةً جُمَعَتْهَا فَلَمْ تَزَلْ رَاكِعَةً سَاجِدَةً حَتَّى اتَّضَحَ عَمُودُ الصُّبْحِ وَ سَمِعَتْهَا تَدْعُو لِلْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِنَاتِ وَ تُسَمِّيهِمْ وَ تَكْثُرُ الدُّعَاءَ لَهُمْ وَ لَا تَدْعُو لِنَفْسِهَا بِشَيْءٍ فَقُلْتُ لَهَا يَا أُمَّاهُ لِمَ لَا تَدْعِينَ لِنَفْسِكَ كَمَا تَدْعِينَ لِغَيْرِكَ فَقَالَتْ يَا بَنِي الْجَارِ ثُمَّ الدَّارِ»^۱

«از حسین بن علی از برادرش حسن بن علی بن ابی طالب (علیه السلام) نقل شده است که شب جمعه‌ای بود که دیدم مادر فاطمه (علیها السلام) در محراب عبادت ایستاده و پیوسته در حال رکوع و سجود است تا سفیدی صبح طالع شد و در طول این مدت شنیدم که برای مؤمنین و مؤمنات دعا می‌فرمود و ابتداءً برای خودش دعایی نکرد. پرسیدم: مادر، چرا همان‌طور که برای دیگران دعا نمودی برای خود دعا نفرمودی؟ فرمودند: فرزندم، اول همسایه را دریاب سپس اهل خانه را.»

با توجه به این روایت می‌توان چنین بیان نمود که در تربیت عبادی فقط عبودیت فرد در تعالی او کفایت نمی‌کند بلکه یکی از راه‌های ارتقای معنوی توجه به دیگران در عبادت است، درست همان‌طور که در نماز نافله نیمه شب تأکید شده که نام چهل نفر از مؤمنین ذکر شود.

شناخت جامعه و عوامل تهدیدکننده آن

یکی از مهم‌ترین وظایف مادران، شناخت شرایط و نیازهای زمان و مکان است. بدون توجه به این عوامل، در تعلیم و تربیت موفقیتی به دست نخواهد آمد. در آموزه‌های

۱. ابن بابویه، عیون اخبار الرضا (علیه السلام)، ۱۴۰۴: ج ۱، ص ۱۸۱.

دینی آمده است که زمان‌شناسی و انتخاب زبان مناسب نشانه خردمندی است.^۱ آشنایی با مقتضیات زمان و درک ضروریات کنونی، مادر را قادر می‌سازد تا بتواند به‌درستی عمل کند و آینده را بسازد. امام موسی کاظم علیه السلام می‌فرماید:

«روزگاری را که پیش روی داری، بشناس و آماده باش تا به انتظارات، توقعات، نیازها و چالش‌های آن پاسخ دهی، چرا که تو مسئول هستی.»^۲

امیرالمؤمنین علیه السلام نیز می‌فرماید: «هر کس زمانه را بشناسد از آمادگی غافل نمی‌شود».^۳ یکی از نقش‌های فاطمه زهرا علیها السلام ارتقای فرهنگ جامعه، رشد فکری و اندیشه مردم و رفع مشکلات آنان بود.^۴ این زن مسلمان، عفاف و پاکدامنی و خانه‌نشینی و تربیت فرزندان را با مسئولیت اجتماعی ترکیب می‌کرد و شرایط زمانه را به‌خوبی مد نظر قرار می‌داد.

توجه به زمان و مکان در عبادت

یکی از عواملی که در استجابت دعا تأثیر بسیاری دارد (گاهی در ردیف شرایط و آداب دعا قرار می‌گیرد)، استفاده از زمان و مکان مناسب به هنگام دعا است. این نگرش آموزنده در آموزه‌های زندگی حضرت زهرا علیها السلام به‌خوبی نمایان است. از این روی، آن حضرت پس از جنگ احد هر پنج‌شنبه بر سر قبر جناب حمزه علیه السلام به دعا و نیایش می‌پرداخت؛ یا در زمانی دیگر به دنبال ظلم غاصبان به امام علی علیه السلام و اهل بیت علیهم السلام، مرقد مطهر رسول خدا صلی الله علیه و آله را به‌عنوان محل راز و نیاز انتخاب می‌کرد. دیدگاه قدسی آن بانوی بزرگ درباره زمان دعا به‌گونه‌ای بود که همیشه به روز مبارک جمعه و ساعات پایانی و هنگام غروب آفتاب آن توجه داشت و از جانب پدر می‌فرماید:

۱. حکیمی، ۱۳۷۶: ۲۵.

۲. الجرانی، ۱۳۶۷: ۱۶۹.

۳. التیمی، ۱۳۸۷: ۸۵.

۴. انصاری، ۱۳۸۵: ۳۲.

«در روز جمعه ساعتی است که هر خواسته نیکویی در آن ساعت به اجابت می‌رسد. پرسیدم یا رسول الله! آن کدام ساعت است؟ فرمود: آنگاه که نصف قرص خورشید در افق پنهان شود».^۱

توجه به جلوه‌های هنری در تربیت

استفاده از جلوه‌های هنری همچون شعر، برای پرورش کودکان، یکی دیگر از نشانه‌های عشق، علاقه و احترام حضرت زهرا (علیها السلام) نسبت به فرزندان‌شان بود. ایشان زمانی که با فرزندان خود بازی می‌کردند، به تربیت روحی و پرورش جسمی آنان نیز می‌پرداختند و در قالب اشعار زیبا و ادیبانه می‌فرمودند:

«اشبه ایاک یا حسن واخلع عن الحق الرسن... و اعبد الها ذا المنن
و لا توال ذا الاحن».^۲

«حسن جان! مانند پدرت علی باش و ریسمان از گردن حق بردار، خدای احسان‌کننده را پرستش کن و با افراد دشمن کینه‌توز دوستی نکن».

توجه به روحیه عبادت و حس خداپرستی

بزرگ بانوی اسلام، همواره به روحیه عبادت و حس خداپرستی در فرزندان‌شان توجه داشتند. حضرت زهرا (علیها السلام) چنان شوق بندگی و عبودیت و خضوع در برابر معبود را در دل و جان فرزندان‌شان تقویت می‌کردند که آنان بهترین کارها و بالاترین لذت‌ها و زیباترین دقایق را لحظات عبادت و تقرب به خدا می‌دانستند. اگرچه عبادت وظیفه بالغان و مکلفان است، ولی کودکان نیز نباید از این فیض محروم بمانند، بلکه باید در سنین خردسال با عبادت و راز و نیاز و شب‌زنده‌داری آشنا شده و برای این امور آماده شوند. پدر و مادر ضمن اینکه خود اهل عبادت و نیایش و شب‌زنده‌داری

۱. صدوق، ۱۳۶۱: ۱۱۳.

۲. مجلسی، ۱۳۶۳: ۲۸۶/۴۳؛ ابن حنبل، ۸۳/۶.

هستند، باید کودکان خویش را با بهترین شیوه‌ها و مناسب‌ترین روش‌ها به این سو هدایت کنند. ما در نمونه‌هایی از روایات مشاهده می‌کنیم که کودکان حضرت زهرا علیها السلام شاهد عبادت‌ها و شب‌زنده‌داری‌های مادر بوده‌اند.^۱ از بارزترین روایات در این زمینه، روایتی از سیره حضرت زهرا علیها السلام در شب قدر است:

«كَانَتْ فَاطِمَةُ علیها السلام لَا تَدْعُ أَحَدًا مِنْ أَهْلِهَا يَنَامُ تِلْكَ اللَّيْلَةَ وَ تَدْأُوهُمْ بِقِلَّةِ الطَّعَامِ وَ تَتَأَهَّبُ لَهَا مِنَ النَّهَارِ وَ تَقُولُ مَحْرُومٌ مِنْ حُرْمِ خَيْرِهَا».^۲

«فاطمه علیها السلام رها نمی‌کرد احدی را از خانواده‌اش در این شب که بخوابد و خواب ایشان را با کمی طعام درمان می‌کرد و از روز آنان را برای احیای آن شب آماده می‌کرد (یعنی امر می‌کرد که روز را خواب و استراحت کنند که شب خواب‌شان نبرد) و می‌فرمود: محروم کسی است که از خیر امشب محروم بماند».

حضرت زهرا علیها السلام علاوه بر اینکه خود شب را برای احیا بیدار می‌ماندند، فرزندان‌شان را نیز به این کار وامی‌داشتند و آن‌ها را متوجه اهمیت این مهم می‌کردند. زمانی که در خانه یک برنامه خاص اجرا می‌شود، این کار باعث تحریک حس کنجکاوی کودکان می‌شود و به کسب اطلاعات بیشتر در آن زمینه می‌پردازند. حس کنجکاوی انگیزه درونی برای یادگیری است که در امر آموزش بسیار مؤثر خواهد بود؛^۳ زیرا با برانگیخته شدن حس کنجکاوی آمادگی دریافت نیز بالا می‌رود. از طرف دیگر فرزندان با مشاهده تلاش و جدیت والدین، متوجه می‌شوند که مسئله مهمی باعث توجه والدین شده است و ناخودآگاه در ذهن‌شان به صورت برجسته باقی می‌ماند.

۱. فلسفی و جوادی، ۱۳۸۷: ۱۲۸.

۲. ابن حیون، ۱۳۸۵: ۲۸۲/۱.

۳. ریو، ۱۳۸۰: ۱۵۱؛ حسینی زاده، ۱۳۸۵: ۳۷.

توجه به محبت و رعایت عواطف در تربیت عبادی

روانشناسان معتقدند که کودکان به موازات نیازهای زیستی و فیزیولوژیکی، به‌ویژه در سنین نخستین، نیازمند ارتباطات عاطفی و پذیرش از جانب دیگران هستند. برآورده کردن این نیازها، موجب بسترسازی آرامش و تعادل روانی و دستیابی به برخی از بالندگی‌های روانی است. آرامش روانی، امنیت خاطر، اعتماد به نفس، اعتماد به والدین، الگوگیری در مهرورزی به دیگران و پیشگیری از انحرافات، نمونه‌ای از این امتیازات است. درس محبت در خانه حضرت زهرا (ع) به‌طور کامل ارائه می‌شد و آن حضرت که خود از سرچشمه محبت و عطوفت رسول خدا (ص) سیراب شده و قلبش کانون محبت به همسر و فرزندانش بود، در این جهت نیز وظیفه مادری خود را به بهترین شکل انجام می‌داد.^۱

همان‌طور که قبلاً اشاره شد، حضرت فاطمه به تربیت همه‌جانبه فرزندان خود اهتمام ویژه داشت. ایشان خود فرزندانش را شیر می‌داد و گاهی خود غذا نمی‌خورد تا شوهر و فرزندانش غذا بخورند. وقتی فرزندان حضرت بیمار می‌شدند، از پیامبر می‌خواستند تا برای سلامت آن‌ها دعا کند. در بُعد تربیت روحی و عاطفی نیز دختر پیامبر باوجود سختی‌های زندگی، محبت و مهر مادری را از فرزندان خود دریغ نمی‌کرد و خود به کارهایشان رسیدگی می‌کرد. با آنان هم‌بازی می‌شد و برایشان شعر کودکانه با مفاهیم سیاسی، اجتماعی و اعتقادی می‌خواند. حضرت فاطمه زهرا نگران رشد صحیح فرزندان و سرنوشت آنان بود و حتی به علی وصیت کرد که با امامه، خواهرزاده فاطمه ازدواج کند؛ چرا که امامه همانند فاطمه با فرزندان او مهربان بود. تکریم و احترام کودکان و رعایت عدالت و مساوات میان آنان از دیگر ویژگی‌های سیره تربیتی آن حضرت بود. تربیت عبادی، دینی و معنوی کودکان به مراتب مهم‌تر از جنبه‌های دیگر تربیت است؛ چراکه هدف اصلی تربیت فرزند، حرکت به سوی

۱. حسینی شاهرودی، ۱۳۸۵: ۱۴.

عبودیت است. در مسیر تربیتی فاطمه نیز تشویق به کارهای عبادی اهمیت ویژه‌ای داشت. در این کار افزون بر راهنمایی‌های گفتاری، از طریق رفتار عملی نیز الگویی شایسته برای فرزندان خود به شمار می‌رفت و مفاهیمی چون ایثار، خدامحوری و توکل به خدا در همه امور را به صورت عملی به آنان می‌آموخت.^۱ در تربیت عبادی، شناخت والدین از عواطف فرزند نقش بسزایی دارد و والدین باید حداقل‌هایی از شناخت و عواطف فرزند را ملاک تربیتی قرار دهند.^۲

۱. مدنی بجستانی، ۱۳۷۶: ۷۴.

۲. کاویانی، ۱۳۸۸: ۸۱.

نتیجه‌گیری

با مطالعه تاریخی زندگانی حضرت زهرا (ع) در تربیت عبادی فرزند، چنین استفاده می‌شود که جایگاه مادرانه علاوه بر تربیت کودک در بُعد جسمی، در سایر ابعاد مانند عبادی، عاطفی و فرهنگی و... فرزند نیز از اهمیت بسیار مهمی برخوردار است، چرا که زیربنا و شاکله هر نوع آموزش در خانواده مادر است. تربیت عبادی فرزندان از مهم‌ترین وظایف والدین است و نیازمند توجه به جنبه‌های مختلفی از زندگی و شخصیت کودکان است. حضرت زهرا (ع) با توجه به نیازهای روحی و روانی فرزندان، آنان را به‌سوی عبادت و بندگی خداوند هدایت می‌کردند. ایشان با استفاده از جلوه‌های هنری و شعر، به تربیت روحی و پرورش جسمی فرزندان خود می‌پرداختند و این نشان‌دهنده اهمیت توجه به جزئیات در تربیت عبادی فرزندان است.

حضرت زهرا (ع) با شناخت دقیق شرایط و مقتضیات مکانی و زمانی، فرزندان خود را برای مواجهه با چالش‌های آینده تربیت می‌کردند. ایشان با توجه به مقتضیات زمان و مکان، به تربیت فرزندان خود می‌پرداختند و آنان را به سوی رشد و تعالی هدایت می‌کردند. این نشان‌دهنده اهمیت توجه به شرایط زمانه در تربیت عبادی فرزندان است. همچنین، حضرت زهرا (ع) با توجه به روحیه عبادت و حس خداپرستی در فرزندان خود، آنان را به سوی بندگی و خضوع در برابر خداوند هدایت می‌کردند. این روش‌ها نشان‌دهنده اهمیت توجه به روحیه عبادت و حس خداپرستی در تربیت عبادی فرزندان است. پس می‌توان چنین بیان نمود که، تربیت عبادی فرزندان با توجه به سیره حضرت زهرا (ع) می‌تواند الگویی مناسب برای والدین باشد تا فرزندان خود را به بهترین شکل ممکن تربیت کنند و آنان را به سوی سعادت و تعالی هدایت نمایند.

فهرست منابع

قرآن

۱. آمدی، عبدالواحد بن محمد، **غرر الحکم و دررالکلم**، ترجمه: محمدعلی انصاری قمی، تهران: علمی، ۱۳۷۷.
۲. ابراهیم زاده، عیسی، **فلسفه تربیت**، چ ۱۲، تهران: دانشگاه پیام نور، ۱۳۹۲.
۳. ابن ابی‌الحدید، عبدالحمید، **شرح نهج البلاغه**، قم: کتابخانه آیت‌الله المرعشی النجفی، ۱۴۰۴ق.
۴. ابن بابویه، محمد بن علی، **عیون أخبار الرضا (ع)**، تهران: نشر جهان، ۱۴۰۴ق.
۵. _____، **معانی الاخبار**، محمد بن علی غفاری، قم: جامعه مدرسین، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۶۱.
۶. ابن شعبه، حسین بن علی، **تحف العقول**، ترجمه: احمد جنتی عطایی، تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۷.
۷. ابن منظور، محمد، **لسان العرب**، چ ۳، بیروت: دار صادر، ۱۴۱۴ق.
۸. انصاری، عذرا، **جلوه‌های رفتاری حضرت زهرا (ع)**، قم: انتشارات بوستان کتاب، ۱۳۸۵.
۹. پارسا، محمد، **روان‌شناسی تربیتی**، چ ۴، تهران: مهارت، ۱۳۷۶.
۱۰. تبریزی؛ انصاری، ص ۲۳۵، تحقیق: لسید هاشم المیلانی، چ ۱، قم: دفتر نشر الهادی، ۱۴۱۸ق.
۱۱. حر عاملی، محمد بن حسن، **تفصیل وسائل الشیعة إلى تحصیل مسائل الشریعة**، ج ۱ و ۲، قم: مؤسسه آل‌البیت (ع)، ۱۴۰۹ق.
۱۲. حسینی زاده، سید علی، **سیره تربیتی پیامبر و اهل‌بیت (ع)**، نگرشی بر آموزش با تأکید بر آموزش دینی، چ ۳، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۵.
۱۳. حسینی شاهرودی، سید محمد، **الگوهای رفتاری حضرت زهرا (ع) در تربیت فرزند**، قم: مرکز انتشارات اسلامی، ۱۳۸۵.

۱۴. حکیمی، محمدرضا؛ حکیمی، علی؛ حکیمی، محمد، الحیاة، ترجمه: احمد آرام. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۶.
۱۵. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۴۱.
۱۶. راغب اصفهانی، حسین، المفردات، دمشق و بیروت: دار العلم الدار الشیعه، ۱۴۱۲ق.
۱۷. رجب نژاد، محمدرضا و دیگران، «بررسی سبک زندگی اسلامی از منظر حیات طیبه در قرآن»، نشریه علمی و پژوهشی وزارت بهداشت، ۱۳۹۱.
۱۸. رحیمیان، محمدحسین، دلیل آفتاب: تحقیقی کوتاه پیرامون ارتباط متقابل میان حضرت زهرا (علیها السلام) و فرزندش حضرت مهدی (علیه السلام) تهران: دلیل ما، ۱۳۸۲.
۱۹. سالاری فر، محمد و دیگران، بهداشت روانی با نگرش به منابع اسلامی، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، دوم، ۱۳۹۰.
۲۰. شریعت پناه، علی، «قواعد و الگوها در سبک زندگی»، پیامدهای انقلاب، شماره ۷۳، ۱۳۹۲.
۲۱. شعاری نژاد، علی اکبر، روان شناسی تربیت و تدریس، چ ۱، تهران: انتشارات اطلاعات، ۱۳۸۷.
۲۲. صادقی اردستانی، احمد، حقوق والدین و فرزندان، قم، مؤسسه انتشاراتی امام عصر (علیه السلام)، ۱۳۸۱.
۲۳. عبدالحمید، محمد محی الدین، شرح ابن عقیل، چ ۷، تهران: ناصر خسرو، ۱۳۸۲.
۲۴. فاضل قانع، حمید، سبک زندگی بر اساس آموزه های اسلامی (با رویکرد رسانه ای)، قم: صدا و سیما، جمهوری اسلامی ایران، مرکز پژوهش های اسلامی، ۱۳۹۲.
۲۵. فلسفی، محمدتقی، حدیث تربیت بزرگسالان و جوان از سخنان چهارده معصوم، تهران: انتشارات پیام آزادی، ۱۳۶۱.

۲۶. _____، جوادی، سید محمدرضا، *کودک از نظر وراثت و تربیت*، قم: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۷.
۲۷. قائمی، علی، *مجموعه بحث‌ها در زمینه نقش مادر در تربیت*، قم: مرکز مطبوعاتی دار التبلیغ اسلامی، ۱۳۵۵.
۲۸. محمدزاده، راضیه، *مادر اگر اینگونه می‌بود*، تهران: انتشارات منیر، ۱۳۸۴.
۲۹. نیکوکار، غلامحسین و دیگران، «تأثیر سبک زندگی اسلامی بر موفقیت تحصیلی»، *مدیریت اسلامی*، دوره ۲۲ (۱)، ۱۳۹۳.